

Bútorová Zora a kol.: Starší ľudia medzi nami. Kde sme, kam smerujeme

Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2022, 218 s., ISBN 978-80-8287-002-5

Problematika rôznych prístupov k štúdiu demografických aspektov vývoja spoločnosti spolu s analýzou a predikciami zmeny v životnej situácii starších skupín obyvateľstva patrí v súčasnom akademickom diskurze k významným a zároveň atraktívnym témam. Súčasťou takéhoto diskurzu je aj posudzovaný rukopis publikácie z pera autoriek (Zora Bútorová, Oľga Gyarfášová, Sylvia Šumšalová, Jarmila Filadelfiová) a jedného autora (Grigorij Mesežnikov). Editorka a zároveň hlavná autorka publikácie, renomovaná sociologička Zora Bútorová, napriek tomu, že sa v úvode v mene autorského kolektívu explicitne hlási k sociologicko-politologickým východiskám publikovaného textu, svojim výskumom a jeho závermi reprezentujú jednotlivé kapitoly skutočne interdisciplinárny prístup, ktorý je v podmienkach sociálnych vied u nás, ale aj v zahraničí napriek verbálnym deklaráciám skôr vzácnosťou ako samozrejmosťou. Napriek tomu, že predmet skúmania je na prvý pohľad viac v rovine teoretických konceptov a abstraktných konštrukcií, výrazne zasahuje nielen do každodenného života jednotlivcov, ale v každom historickom období určuje a zároveň odzrkadľuje (hoci nepriamo) charakter politiky, typ existujúceho režimu, procesov vládnutia a rozhodovania v ekonomike a v kultúre.

V rámci sociálnych vied je vždy cenný výkladový rámec, ktorý umožňuje identifikáciu vývojových tendencií predmetu skúmania – v danom prípade ide o zachytenie stavu životných situácií starších ľudí v roku 2022 a trendov, ktoré k nemu viedli, pretože publikácia je voľným pokračovaním podobne zameranej monografie *Inštitútu pre verejné otázky* z roku 2013 *Štvrtý rozmer tretieho veku. Desať kapitol o aktívnom starnutí*. Po takmer desiatich rokoch sa čitateľ môže dozvedieť ako sa vyvíjali fakty demografickej a ekonomickej štatistickej perspektívy a to nielen v domácom, ale i medzinárodnom kontexte. Presvedčivú výpovednú hodnotu má a osviežujúco pôsobí doplnenie kvantitatívnych zistení autentickými výroky respondentiek a respondentov.

Publikácia je výsledkom projektu *Starší ľudia, ľudské práva a diskriminácia: kde sme a kam smerujeme*, ktorý realizoval v roku 2022 *Inštitút pre verejné otázky* s finančnou podporou *Ministerstva spravodlivosti SR*. V rámci projektu sa uskutočnil reprezentatívny výskum na dvoch vzorkách: na vzorke 1009 respondentov vo veku 18 a viac rokov a na vzorke 575 respondentov vo veku 55 a viac rokov. Zber dát realizovala agentúra FOCUS formou osobného dopytovania, pričom kvantitatívnemu zberu dát predchádzali hĺbkové pološtandardizované rozhovory s predstaviteľmi šiestich seniorských organizácií a moderované skupinové diskusie s ľuďmi v pred dôchodkovom veku, v ranom

dôchodkovom veku i v staršom dôchodkovom veku v troch lokalitách Slovenska (Prievidza, Spišská Nová Ves, Bratislava).

Výskumný zámer vychádzal z faktu demografického vývoja, ktorý je totiž zrejmy, populácia starne. Napriek upozorneniam demografov zo začiatku 90. rokov minulého storočia bola však problematika aktívneho starnutia v politickom diskurze na Slovensku marginalizovaná a podceňovaná. O tom, ako z tejto hrozby urobiť príležitosť, hovorí strieborná ekonomika. Pojem strieborná ekonomika je populárne označenie pre ekonomiku, kde vysokú časť spotreby vytvárajú seniori. Strieborná ekonomika nehovorí o zvyšovaní zamestnanosti starších osôb, ale o využití ekonomického dopytu, ktorý produkuje populácia v staršom veku (so striebornými vlasmi).

Podľa prognózy EUROSTATu sa celkový počet obyvateľov EÚ od roku 2010 v počte 501 miliónov zvýši do roku 2040 na 526 miliónov. Neustále rastie podiel obyvateľov nad 65 rokov na celkovej populácii. Slovensko sa v dôsledku tohto nezvratného procesu približne do roku 2050 zmení z najmladšej na jednu z najstarších krajín v Európskej únii.

Vo vedeckom a sociálno-politickom diskurze postkomunistických krajín sa problematika starnutia populácie iba postupne dostávala do pozornosti vedeckého bádania a zvyčajne ju sprevádzali prakticko-politické konotácie, v ktorých dominoval prístup k starším ľuďom ako k pasívnemu objektu ochrany. V podmienkach Slovenska vyznieva veľmi presvedčivo zarámčovanie problematiky starnutia nielen ako súčasť procesov ekonomického zaťaženia populácie v produktívnom veku a zvyšovania tlaku na financovanie sociálnych služieb štátu v zdravotnej a dôchodkovej oblasti, ale najmä poukázanie na perspektívy zlepšovania kvality života pre staršiu generáciu. Preto považujem za mimoriadne hodnotné objasnenie konceptu aktívneho starnutia a snahy aplikovať tento prístup v podmienkach Slovenska iniciovaním prijatia medzinárodných dokumentov a ich zosúladením s programovými materiálmi slovenských inštitúcií.

Rok 2012 bol Európskym rokom aktívneho starnutia a solidarity medzi generáciami, čo znamenalo aj pre našu krajinu šancu na zmenu prístupu. Vytvorilo sa množstvo príležitostí realizovať projekty podporené z európskych zdrojov orientované na poznanie a zmenu životnej situácie starších ľudí, čo viedlo k naštartovaniu mnohých sľubných iniciatív. Vznikol aj zásadný politický dokument *Národný program aktívneho starnutia na roky 2014 – 2020*, ktorým sa Slovensko prihlásilo ku konceptu aktívneho starnutia ako k politickej prioritě. V dôsledku toho bol *Výbor vlády pre seniorov* premenovaný na *Radu vlády Slovenskej republiky pre práva seniorov* a prispôsobovanie verejných politík procesu starnutia populácie. Nádeje na zmenu prístupu však ostali na polceste – koncept aktívneho starnutia zásadne neovplyvnil prístup rozhodujúcich spoločenských a najmä inštitucionálnych aktérov – teda zákonodar-

cov, politikov a zamestnávateľov. Možno len pozitívne hodnotiť opätovný pokus venovať pozornosť starnutiu populácie v aktualizovanej verzii *Národného programu aktívneho starnutia na roky 2021 – 2030*, ktorá ešte naliehavojšie apeluje na potrebu zmeny prístupu k otázkam starnutia populácie a postavenia starších ľudí.

Aj z týchto dôvodov bolo pre čitateľa potrebné v úvodných častiach kolektívnej monografie charakterizovať doterajšiu vedeckú produkciu v tejto oblasti, zaradiť danú problematiku do širšieho teoreticko-metodologického kontextu, uviesť ciele, východiská výskumu a kľúčové otázky, na ktoré sa v jednotlivých textoch a výskumoch hľadajú odpovede. Autorský kolektív jasne formuluje podstatu odlišných konceptuálnych východísk jednotlivých vedeckých disciplín a škôl, sumarizuje súčasný i minulý akademický diskurz a v niektorých prípadoch plynule prechádza do roviny aplikácie teoretických východísk do praktického života a politiky. V jednotlivých kapitolách sa dôsledne sleduje zvolená línia interpretácie aktívneho starnutia a jeho inštitucionálnych súvislostí ako mnohodimenzionálneho javu, ktorý má výrazné sociálne, historické, ekonomické, psychologické, náboženské ale aj ideologické a politické parametre. Vzhľadom na demografické fakty a predikcie starnutia populácie prehodnotili medzinárodné tímy výskumníkov a expertov doterajšie prístupy k starnutiu a k role starších ľudí v spoločnosti rozvinutím konceptu aktívneho starnutia. Zdôraznili participáciu starších ľudí na živote spoločnosti, potrebu vytvárania podmienok na rozvíjanie a uplatňovanie ich potenciálu v záujme udržiavania ich osobnej autonómie, zdravia a životnej spokojnosti. V závere publikácie sa konštatuje, že „...aktívne starnutie sa realizuje štyrmi základnými spôsobmi: predĺžením účasti starších ľudí na trhu práce, ich aktívnym zapojením do rodinného života prostredníctvom starostlivosti o členov rodiny a domácich prác, ich aktívnou účasťou na živote komunity najmä prostredníctvom dobrovoľníctva a aktívnym trávením voľného času, spojeným so športom, vzdelávaním a ďalšími koníčkami.” (s. 201)

Autorský kolektív používa najčastejšie pojem “starší ľudia”, pričom presne nedefinuje od akého chronologického veku sa staroba, či starší vek začína. Koncept aktívneho starnutia totiž nepracuje s kategóriou kalendárneho veku, ale skôr s pojmom sociálneho starnutia ako sociálneho konštruktú, ktorý zahŕňa očakávania, ale aj inštitucionálne rámce, ktoré určujú, ako majú ľudia vo vyššom veku pracovať a žiť. Je to súčasť teórie tretieho veku, ktorou sa zaoberá mnoho autorov a jeho vymedzenie je rozdielne “...vzhľadom na vysoko individuálny priebeh starnutia. Ide o značne voľné určenie hranice, ktorá je variabilná nielen v priestore, v rozličných spoločnostiach a kultúrach či v rozličných sociálnych prostrediach, ale aj o hranicu premenlivú v čase – o hranicu, ktorá by sa mala so zvyšujúcou sa strednou dĺžkou života posúvať smerom nahor.”(s.11)

Publikácia je rozdelená do deviatich kapitol, z ktorých sa každá venuje vlastným, ale zároveň prepojeným otázkam vymedzenia a vnímania aktívneho starnutia na Slovensku. Obsahovo prechádzajú jednotlivé štúdie od vnímania postavenia a problémov starších ľudí v spoločnosti späť s otázkami vekovej diskriminácie, prístupu inštitúcií k problémom starších ľudí a nastavenia tejto vekovej skupiny obhajovať svoje práva cez fakty o demografickom starnutí populácie a jeho vnímaní vo verejnosti prostredníctvom identifikácie prahu staroby späť s názormi o optimálnom veku odchodu do dôchodku. Ďalšie kapitoly analyzujú rôzne aspekty vzťahu medzi staršími ľuďmi a prácou a to aj v kontexte možnosti uplatnenia starších ľudí na trhu práce a predstavami verejnosti o spôsobe života čerstvých dôchodcov a dôchodkýň v spätosti s vývojom súkromnej sféry starších ľudí, ich aktivitám v mimopracovnom čase a ich spokojnosťou s jednotlivými stránkami života. Záverečná kapitola analyzuje predstavy, východiská a návrhy politických strán týkajúce sa životnej situácie a realizácie práv starších ľudí. Podáva prehľad a komentár schválených právnych noriem relevantných z hľadiska situácie seniorov a ich odrazu vo verejno-politickom diskurze. Kontexty aktívneho starnutia však nepatria iba do oblasti akademických analýz a politického rozhodovania; pozornosť im venujú médiá, tvoria súčasť všedného života a neraz sa nimi zaoberá laická verejnosť. Pri záverečnej sumarizácii zistení výskumu sa uvádza zaujímavý paradox: „Ľudia vo veku 55 a viac rokov kriticky hodnotia postavenie a šance staršej generácie na Slovensku a pociťujú viaceré páľčivé problémy. Ich nespokojnosť so stavom „vecí verejných“ sa však nepremiata do hodnotenia ich osobného života. Naopak, väčšina z nich pociťuje celkovú spokojnosť so svojim životom. To vo zvýšenej miere platí pre ľudí žijúcich v manželskom alebo partnerskom vzťahu, ako aj pre ľudí, ktorých netrápia zdravotné problémy.“ (s.207)

Recenzovanú publikáciu hodnotím ako mimoriadne pozitívny prínos k rozpracovaniu nastolených tém v podmienkach Slovenska, pričom oceňujem, že obsahová analýza jednotlivých kapitol bola a je predmetom permanentnej vnútornej medzi autorskej diskusie, ktorá zasahuje do verejného a politického diskurzu.

Hoci ide obsahom i štýlom o vedeckú prácu, je napísaná zrozumiteľným a prístupným jazykom, s jasnou formuláciou otázok a odpovedí. Teoreticko-metodologické pasáže sú spracované kvalitne, autorky a autor sa dobre orientujú v širokom spektre prístupov, v množstve zvučných i menej známych mien rôznych autorov a interpretácií skúmanej problematiky. Charakter práce možno považovať viac za analytický než deskriptívny. Čitateľovi sú jasné príčiny uvádzania niektorých faktografických informácií a ich súvis s argumentáciou autoriek a autora.

Publikácia ako celok profituje z jednoznačne stanovenej štruktúry, ktorá sa pravdepodobne precizovala paralelne so sumarizáciou empirických zistení

a možnosťami komparácie na časovej osi. Pozitívom práce je logická stránka jej vnútornej štruktúry, ktorá umožňuje prepojenie teoretickej argumentácie s poukázaním na jej inštitucionálnu a praktickú/politickú aplikáciu. Veľmi pozitívne hodnotím relatívne rozsiahly predslov, zhrnutie a záver publikácie, v ktorých sú sumarizované základné zistenia jednotlivých častí textu. Členovia autorského kolektívu si prostredníctvom čiastkových záverov vytvorili priestor na celkové zhrnutie skúmaných problémov. Záverečná sumarizácia výskumných zistení obsahuje potvrdenie niektorých očakávaných tvrdení, bohatý empirický materiál však zároveň poskytuje celý rad presvedčivých argumentov, ktoré umožňujú identifikovať prevládajúci charakter vnímania rozmanitých aspektov aktívneho starnutia vo verejnom, poloverejnom a polosúkromnom priestore na Slovensku.

Bohaté použitie primárnych a sekundárnych zdrojov si vyžadovalo doplniť text relatívne rozsiahlymi citáciami a poznámkami pod čiarou, ktoré obohacujú analýzu o vysvetlenia v širšom historickom, politickom a spoločenskom kontexte, čo vhodne dopĺňa informačnú bohatosť publikácie. Z formálneho hľadiska sa možno bez váhania spoľahnúť na uvedenie odkazov na zdroje informácií, dát, jednotlivých výskumných zistení, dokumentov atď.

Škoda, že publikácia neobsahuje celkové alebo čiastkové obsahové resumé po každej kapitole v anglickom, resp. v nemeckom jazyku.

Recenzovanú publikáciu považujem za hodnotný príspevok renomovaných vedeckých autoriek a autora k rozvinutiu širšej akademickej, verejnej, politickej a expertnej diskusie o danej problematike. Určite by som odporúčala aby sa s ním oboznámili decízne orgány na všetkých stupňoch riadenia spoločnosti, zákonodarcovia, ale aj žurnalisti a laická a odborná verejnosť. Publikácia poskytuje množstvo relevantných dát a informácií pre študentov a celú akademickú obec.

Silvia Miháliková
Sociologický ústav SAV, v. v. i.
a Katedra sociológie, FFTU v Trnave

